

a magyar társadalom „nem mutatkozott elég éretnek”, s nem fogadta el „jószándékú reformjavaslatait”.²⁹ A magyar antidemokratikus nacionalizmust elfélhette volna vagy nyolcvan évvel korábban Gore és még inkább a 30-as évek utazói, a Magyarországgal kapcsolatos élményeiket, nézeteiket szintén frásban közreadó, a nemzetiségi kérdéssel már szembetalálkozó, s azt megérteni próbáló Pardoe, Gleig, Turnbull, Paget is. Az újságíró azért indított hadjáratot a magyar nacionalizmus ellen, mert saját karrierje (és véleménye szerint Nagy-Britannia) érdekei így kívánták: Seton-Watson az első világháború kitörésétől németellenes, franciabarát angol politikai körök vagy személyek képviselőjében lépett föl, s mindent megpróbált, hogy céljait a brit külügyminisztériummal is elfogadtassa, s a párizsi békekonferencián sikerre vigye.

Kádár Judit

A meg nem valósult magyar polgári dráma

(Gorove László: *Az érdemes kalmár*)¹

Ha pusztán a címet és hozzá Gorove László életpályáját tekintjük, akkor könnyedén félkezünk: 1807-ben megszületett a magyar polgári dráma; angol, francia és német (Lessing!) előzmények után végre magyar színműben is rokonszenves főszereplő egy érdemes kalmár, akinek lelki nemessége, szívójsága, érzékenysége szinte különb mint akármely nemes. Nem tragikus hős, csupán a megértés, a segítőkészség, az önzetlenség, a szerénység, a türelem megtestesülése, aki bölcs birtokigazgatásból megszívlelendő leckét ad a saját érdekeinek ellenében gazdálkodó magyar földbirtokosnak; aki helyrehozza mások hibáit, börtönből hoz ki méltánytalanul elítéltet, és a szeszélyes nemes kisasszonyban felébreszti szunnyadó jobbik énjét. Nem a nemesi és a kalmár világ ütközik meg, még csak nem is a nemesi és a polgári erkölcsök különbözősége Gorove drámájának témája. Hiszen nem egy jelenetben vetekedik nagylelkűségben a nemesi szereplő a kalmárként bemutatkozó figurával; a konfliktus sokkal inkább a hazai és az idegen szokások, a nyíltszívű magyar és a pókhendien gőgös-könnyelmű olasz figurák között robban; nem a kalmár hányattatásait, majd erkölcsi győzelmét ábrázolja a szerző, hanem az igaz érzékenység diadalát. Az egymásra találó szívek nem alacsonyabb és magasabb társadalmi osztályok békéjét reprezentálják, hanem egy álruhát öltött és ez álruhában a világot vizsgáló nemes jótékony leleplezésével igazolják a nemességhez eltaláló szerző tételét a nemesek által gyakorolt kereskedelem magasrendűségéről.

Egyszóval a dramaturgiai botladozások ellenére sokat ígérő, mindenekelött műfaji újdonsággal kecsegtető dráma a boldog végkifejletben biztosítja a nézőt: az érdemes kalmár nem más, mint lengyel nemes. S így a magyar nemesi kisasszony nem hoz áldozatot azzal, hogy vállalja szíve választottját. A magyar polgári dráma ezáltal nem született meg, bár szinte a dráma befejezéséig megvolt a lehetőség arra, hogy (végre) megszülessék. Adva volt egy olyan szerző, akit a modernebb-célszerűbb, kereskedelmi hasznot jelentő gazdálkodáshoz érdekei fűztek, személyes (gazdasági) sikerével bizonyítva a kereskedelem hasznosságáról hangoztatott drámái tétel igazát. Adva volt a családi háttér, a magasba törő, eredményesen tevékenykedő Gorove-dinasztia pályája,² mint amely a dráma téziseit életrehozta hitelesíthette. Nem hiányzott a világirodalmi, sőt részben a magyar irodalmi előzmény sem, mindenekelött a nemesi kereskedésről szőtt megannyi terv, ábránd, amely részben irodalmi, részben paszkvillusz-formában, részben az országgyűlések munkálataiban sürgette a magyar kereskedelem pártolását, fejlesztését, és ezen keresztül a váltást, amelynek végső célja a polgárosodás előmozdítása. S végül nem hiányoztak azok a megfontolandó javaslatok sem, amelyek a nyelv—nyelvtérjesztés—kereskedelem hármasság összetartozását hirdették.

²⁹JESZENSZKY Géza, *Seton-Watson és a magyar-ellenesség*, História, 1987. 21.

¹GOROVE László, *Az érdemes kalmár*. Hazai történeten épült eredeti darab. Öt felvonásban. Budán 1807. Idézeteink megőrzik Gorove helyesírását.

²Ide vonatkozó adataink forrása: TEMESVÁRY János, *A magyar—örmény családok címerlevelei*. Szamosújvárt 1896.; SZONGOTT Kristóf, *Szamosújvár szab. kir. város monográfiája 1700–1900*. Szamosújvárt 1901. I—IV.; HOVHANNESIAN Eghia, *Armenia népe*, Gödöllő 1934.

Gorove László színműve, *Az érdemes kalmár* tehát nem egy igyekvő, az irodalmi sikerből és hírnévből mindenáron magának részt kanyarítani akaró, sokat és sokszor jól és jó szerzőket olvasó, „titkos” drámaíró véletlen ráhibázása egy hálás, többször megvitatott témára. A színmű pontosan és kiszámítottan illeszkedik bele a XIX. század első évtizedének világába. Abba a világba, amelyben a Habsburg abszolútizmus nyitni próbált (jól felfogott érdekében) a magyarság felé, és az országgyűléseken szóba kerülhetett sok olyan tárgy, amelynek megoldását és rendezését az 1790-es esztendőök viharos vitái sürgették. Ebben a világban ismét megszólaltak a magyar prók és költők, akik a nyelvfejlesztés népszerűsítésének ürügyén alkottak véleményyt az igényelt változásokról. Ebben a világban jól látható helye volt a színházi mozgalmaknak, a drámaírói kezdeményeknek is. Gorove tehát kitűnően mérte föl a drámaírói megszólalás lehetőségeit, több műfajban lépett a közönség elé, előszavai szerint a hatást lesve és várva, jelentősebb visszhangra számítva. *Az érdemes kalmár* valójában egyéb (társadalmi és gazdasági) tevékenységének része, kiegészítése, sokszoros áttétellel egy családi történet tapasztalatainak lényege.

A családi történet igen tanulságos, hiszen éppen annak a rétegnek felemelkedését mutatja, amelyből a Gorovék kiválni igyekeztek, de amelynek mentalitását megőrizték (de amely mentalitás lehetővé tette ezt a kiválást). A Gorove-család a XVII. század végén került Erdélybe, Szamosújvárt telepedtek le. Tudunk Gorove János „házas kereskedő”-ről, gyermekeiről, akik szintén kereskedtek. S bár a várost sújtó 1728-as tűzvészben az ő házuk is elégett, ez nem gátolta meg előretörésüket. 1736-ban Gorove János már a városi tanács tagja, 1760. július 28-án Kristófot a királynő nemességére emeli, s ezt 1763-ban Békés vármegyében kihirdetik. S miközben a nemességbe emelkedésével közeledik a magyarsághoz, 1765-ben aláírja a kérvényt az örmény püspökség tárgyában. 1787-ben városi tanácsos lesz, 1790-ben Budán találjuk, amint őrzi a koronát, 1797–1800 között Szamosújvár főbírája, e minőségében kutatásokat, tüzoltószerkekről gondoskodik, szorgalmazza a város szociális rendezését, igyekszik a levéltár korszerűsítését előmozdítani. Fia, Gorove László hasonló úton törekszik előre. Azzal a különbséggel, hogy lépéseket tesz (vagy atyja tetteit vele) az értelmiségi lét felé. Gyermekeiként élmenye, hogy részt vesz az *Embergyűlölés és megbánás* egy kolozsvári előadásán.³ Ez az érzékenyjáték aztán dramaturgiájával hatással lesz *Az érdemes kalmár*ra is, s egyben az irodalom felé fordulást siettet. Kotzebue mellett Faludi Ferenc és Kazinczy Ferenc művei kerülnek az ifjú Gorove László kezébe, pesti egyetemi éve alatt pedig Dugonics Andrással is kapcsolatba került. A *Jegyesek Carthagóban* című művének⁴ mottóját Dugonicstól vette („A’ Magyar világ lássa: minő iparkodással vannak érdemes fiataljai is: hogy valaha nyelvünket elő-mozdítsák”). Tanulmányainak az apa váratlan halála miatt vége szakad, haza kell térnie, hiszen az apától öröklött birtok igazgatása fontosabb, mint a jogi tanulmányok befejezése. Toldy Ferenc jegyzi meg e tevékenységéről: „E’ pályán annyi szorgalmat és ügyességet fejtett ki, hogy idővel az Alföld legvagyonosb birtokosai’ sorában látná magát.”⁵ Más forrásból egyéb irányú munkálkodására derül fény. Temes vármegyei birtokára, Gattája vidékére „magyarokat édesgetett telepítvényesekül s buzgó terjesztője lőn az idegen ajkú vidéken a magyarságnak”.⁶ S miközben Szamosújvárt a városi közigazgatásban egyre jelentősebb szerepekhez jut, sokat utazik Magyarországon, itt „nagy marhás kereskedést folytat”.⁷ 1807-es adatunk szerint örményül, magyarul, deákul és németül jól tud, románul ért, „minden karakterben hivatalra alkalmas” — szól róla a jellemzés.⁸ 1814-ben hagyja el Erdélyt, Pesten vesz házat. Ekkorra már drámaírói pályája is a végére ért, de messze nem érdeklődése a drámaelméleti kérdések iránt. Természetesen olvasmányait adta vissza, kiszemezgetve belőle a magyar színját-

³Gorove László életrajzának forrásai: *Magyar Tudós Társasági Névkönyv 1840-re*. Budán é. n. 205–206.; SZTOKAY Antal, *Emlébeszéd Gorove László lev. tag felett*. Magyar Tudós Társaság Évkönyve VI. (1840–1842), Budán 1845. 23–30.

⁴GOROVE László; *A’ jegyesek Carthagóban vagy A’ nagy Scipio*. Eredeti munka és vitézi történet. Budán 1807. A művet a szerző 1801-ben írta.

⁵SCHEDDEL Ferenc, *Gorove László*. Magyar Tudós Társaság Évkönyve V. (1838–1840), Budán 1842. 216–217.

⁶*Gorove István*. Vasárnapi Újság 1881. 23. szám

⁷SZONGOTT, i. m. II. 386–393.

⁸Uo. Egy későbbi adatunkkal igazolhatjuk Gorove gazdálkodói ügyességét. Vö. 1824. nov. 14-i levelét Karátsöny Lázárhoz. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, Ms. 4748/45.

szás adott helyzetére illő gondolatokat. Drámáinak tanulságaira viszonylag keveset építhetett, mivel ő is fordított, illetve *Az érdemes kalmár* esetében meghatározott drámatípushoz, nevezetesen az érzékenyjátékhoz alkalmazkodott. Kevéssé sikeresnek mondható együttműködése Wesselényi Miklóssal az ügyben, hogy a magyar színjátszást Szamosújvárt meggyökereztesse, de ez nem kizárólag és nem is elsősorban rajta múlt. Ugyanis tudjuk, Gorove miként fáradozott Wesselényi kérését teljesítendő, ismerjük 1807. május 5-i átiratát a városhoz, amelyben „megnyugtató választ” kért. Egy másik levelében arról tudósít, hogy ez irányú javaslatát a „communitas” hátrította el, célszerűbb lenne, ha Wesselényi Miklós személyesen írna, akkor talán a kifogások (nincsen megfelelő hely a színjátékra stb.) nem merülének fel. Gorove azt állítja, hogy a városban irigyei vannak, s további közbenjárása nem hozhat eredményt.⁹

Lehet, hogy Gorove nem kellő erővel képviselte ezúttal a magyar színjátszás ügyét, de drámafróként, dramaturgiai gondolkodóként feltétlenül említésre méltó. Annál is inkább, mivel sokáig kéziratban maradt, csak 1913-ban közzétett értekezése jelzi, hogy egy adott korszakban merrefelé tartott a magyar drámaelméleti és a színházi gyakorlatnak hasznos tanácsokkal szolgálni kívánó gondolkodás.¹⁰ Több helyütt Gorove utal forrásaira (Engel — Mímik, Lessing — Dramaturgie...),¹¹ másutt példái árulják el érdeklődése és kortársainak dramaturgiai műveltsége jellegét (amikor együtt emlegeti Shakespeaere-t és Kotzebue-t). A színművéhez tartozó „észrevételek” megállapításai csak azért nem lepnek meg, mivel mások, bár nem túlságosan gyakran, hasonló véleményeket hangoztattak.

„Lehetett volna e' darab' tárgyának a' magyar történetekből valami Bajnokot választani — azt mondhatná valaki, hanem a' hazai darabban már tsak hazaszeretetből is hamarabb részre hajlóvá változhat az fró, el annyira, hogy nem tsak vitézzének jelesebb tetteit, hanem minden tsekélységet el-ragadtatásában kelleténél inkább nagyfityta, és magasztalja, sőt ditsérje néha azt is, a' mit meg kellett volna feddeni.”

S bár Gorove minden erővel az érvényesülést jelentő nemesi pozícióra törekedett, olykor idomulni próbált a magyar felsőbb réteghez, nem tagadta meg öröklött mentalitását. Nyilván emlékezetében élt az a küzdelem, amelyet őseinek kereskedőként, azaz a nemességhez nem tartozván, kívülrőlként kellett folytatni az elismertetésért, a számbavételért. A „nemzeti dicsekedés” Katona József által ostromozott jelensége színjátszói tapasztalaton alapult, még Kisfaludy Károly első darabjai is ennek (vagy jórészt ennek) köszönheték sikerüket. Bár más megfontolásból hangzik majd föl Kazinczy Ferenc óvó szava a „nekidühült hazafiság” ellen, Gorove mértéktartása ebbe a sorba illik bele. Valóban, drámáival és regényes alkotásával igyekezett elkerülni a részrehajlás veszélyeit. Ám éppen *Az érdemes kalmár* tendenciája mutatja, hogy ez nem teljesen sikerült. Hiszen az ellenszenves idegen, az egyenes és nyílt szívű magyar ellenében megrajzolt olaszok szintén a „nemzeti dicsekedés” tárgykörét színezik, s kevésbé szolgálnak a Katona és Kazinczy által joggal követelt bölcsőbb önzemlélet javára. Gorove eredeti színművek írására ösztönöz, mivel a színjáték célja csak vagy elsősorban ezek által valósulhat meg. Felhangzik a jól ismert tétel: „a jázdó színnek az erkölts iskoláját kellene ábrázolni, a' mellybe azért kellene kinek kinek be-lépni, hogy épüljön”. A Solt Andor által morális színháznak nevezett eszmény¹² ezúttal nem Schillernek Magyarországon ismerős értekezésére utal vissza. Feltehetőleg Lessing a forrás: „weil das Theater die Schule der moralischen Welt sein soll” — szól nála a szentencia.¹³ Solt Andor a magyar változatokat gyűjtötte egybe Kazinczy Ferencről, Kis Jánostól, Pápay Sámuelről és Virág Benedektől,¹⁴ melléjük sorakozik Gorove László. Ami mégis figyelemre méltó, hogy Gorovénál egy értekezésen belül található a nemzeti dicsekedés, a „bundás indulatok” elutasítása és a morális színház eszméje, amely még a színházellenesség leküzdésében is jó érv lehet. S

⁹ A Wesselényi—Gorove-levelezés lelőhelye: SZONGOTT, i. m. II.; ld. Wesselényi Miklós színházi levelezése. Bev. és s. a. r.: ENYEDI Sándor. Bp. 1983. Enyedi interpretációját több helyütt módosítanunk kellett.

¹⁰ VÉRTESY Jenő, *Gorove László egy ismeretlen drámája*. Erdélyi Múzeum 1913. 33: 412–415. A dráma Epameinondászról szól, és Gorove 1820-ban írta.

¹¹ Gorove jelölései.

¹² SOLT Andor, *Dramaturgiai irodalmunk kezdetei*. Bp. 1970.

¹³ LESSING, Gotthold Ephraim: *Gesammelte Werke*. Sechster Band. Hamburgische Dramaturgie (...). Berlin, 1954. 16.

¹⁴ SOLT, i. m. 43, 58, 72, 84–85, 86.

ebben a vonatkozásban mégis utalnunk kell a (Gorove által ki tudja, mennyire ismert) Schiller-tanulmányokra, az 1782-es *A német színház jelenlegi helyzetéről* és az 1784-es *Egy jól működő színház valójában mennyire képes hatni* című értekezésekre. Mindkét tanulmányban a morális színház eszméje és eszménye fogalmazódik meg, mint amely a nemzet bármely intézményénél inkább alkalmas jó erkölcsök építésére, a jellemfejlesztésre, elutasítván a pusztá szórakoztatás célját szolgáló színházat, amely nem lehet a nép tanítója.¹⁵

Gorove a színjáratgyakorlat számára megszívlelendő tanácsokat igyekeznek adni:

„Az indulatok kifejezésében arra kell ügyelni, hogy azok ki-fakadásának le-írása a' darabban előforduló méltóságos szeméjkeket nevetségessé ne tegye, se meg ne alacsonyítsa — Másképpen törnek ki az indulatok a' közönséges életben, és másképpen kell azoknak (a' természetiség megtartása mellett is) le-festettni: léptöknként tudniillik, és egy kevés tsinosítással. Mert másképpen beszéll egy megharagudott polgár az utzán, másképpen viseli magát egy fel hevült Hadi Vezér...”¹⁶

S bár Gorove egyfelől a polgári dráma kiegyenlítő, „középfajú” jellegének hangsúlyozására törekszik, másfelől (s itt is tükröződik ama többfelé tekintő magatartás, amely sem a kereskedő, sem a nemesi rétegekhez fűződő kapcsolatait nem véli mellőzhetőnek) a klasszicizmusnak a tekintélyvel, a műfaji-tónusbeli hierarchiát sosem felejtő nézeteit is megőrzi. Gorove irodalmi működését az óvatosság, a körültekintés jellemzi, ugyanazok a tulajdonságok, amelyek üzleti vállalkozásait is (s amelyek *Az érdemes kalmárban* tételen is megfogalmazódnak). S míg a „polgári” erények nála (is) szembeesülnek a nemesi reprezentáció, a mind inkább kiüressedő és ezért nyilvánvalóan korszerűtlenné váló nemesi elvrendszerral, Gorove a polgári és a nemesi „erények” közellését tűzi ki célul *Az érdemes kalmárban*; elfogadván a polgári dráma új erkölcsi eszményét, ezt azonban a nemesi léteben is megvalósíthatónak, sőt megvalósítandónak érzi. S ezzel lényegében ama felemás viszonyokat is kifejezi, amelyek akár Sonnenfels, akár más, a német nyelvtérleten honos polgári dráma-felfogásban¹⁷ tükröződnek. Maga Sonnenfels is megemlékezik arról, miszerint pusztán a születés adta nemesség alacsonyabb rendű az érdemekénél, annál a szívnél, amely képtelen tisztességtelent cselekedni. S valójában ott fénylik az igazi nemesség, ahol a becsület. Egy névtelen röpirata pedig ama középrend szerepét emeli ki, amely a csöcselék (Pöbel) és a „nagyok” között helyezkedik el. A kereskedő (első helyen!), a tudós, a nemes, egyszerűen az, akinek alkalmá adódik, hogy szívért megjobbítsa, értelmét felvilágosítsa, tartozik ebbe a középrendbe. Innen egy lépés Lessing axiómája: a szív adja igazi értékünket.

Ezek a megállapítások aztán a polgári drámában oly fontos érzékenységet segítik érvényre juttatni, egyben az iránydráma¹⁸ felé is közelítik a szerzői szándékot. Ezt a veszélyt — forrásai nyomán — Gorove is érzi (s *Az érdemes kalmárban* nem is kerüli el): „A szerzőnek sem kell a' tzielt, melyre a' nézőköt vezérelni akarja, minden sorában mutogatni.” Mindenekelőtt Lessingre kell utalnunk, őhozzá utasít Gorove értekezésének lábjegyzete is. Lessing egyáltalában nem tagadja, hogy egy-egy színdarab példázhat nagy morális igazságot, de ezt nem feltétlenül kell egy-egy maximában megfogalmazni¹⁹ (*Az érdemes kalmárban* Gorove megfogalmazza).

A „sok hazapufogatás”-t Gorove azonban 1820-ban Katona Józseffel egybehangzóan veszedelemnek érzi. Ezért erre a kérdésre visszatér, ugyancsak szinte Katona József frazeológiájával (minthogy Gorove értekezése 1820-ban már készen állt, az átvétel lehetősége nem forog fenn):

¹⁵ Ueber das gegenwärtige Theater; Was kann eine gute stehende Schaubühne eigentlich wirken. In Schillers Werke. Nationalausgabe. Zwanzigster Band. Unter Mitwirkung von Helmut Koopman hg. von Benno von Wiese, Weimar 1962. 80–86, 87–100.

¹⁶ Idézetünk egyik forrása: „Die Regel solcher Bewegungen ist die nehmlische, wie für den Accent: denn sowie der Schauspieler den letztern nur für die hauptsächlichen Gedanken sparen, nicht alle mit gleicher Kraft accentuiren, vielmehr durch Abänderungen seines Tons sie einander richtig unterordnen soll: so soll er auch mit seinen Bewegungen nur die wichtigen Stellen unterstützen...” J. J. Engel Schriften. Siebenter Band. Mimik. Erster Theil. Berlin 1804. 63.

¹⁷ Az alábbi gondolatmenet forrása: WIERLACHER, Alois, *Das bürgerliche Drama*, München, 1968.

¹⁸ BAYER József, *Az első magyar iránydráma »Az érdemes kalmár«* (1807). EPhK 1889. 369–374.

¹⁹ LESSING, i. m. 66.

„Olvasunk fordított, látunk eredeti darabokat, meljeknek tsak nem minden jelenésében, és ki fejezésében ismételtetik a' hazához, és hazai szabadsághoz való szeretet, sőt úgy látszik, mintha az egész játék tsak arra volna készítve, hogy a' haza, és szabadságok iránt való buzgólkodást mintegy erőltessék, egész a' nevétségig prédikálja...”

S ha összehasonlítjuk *Az érdemes kalmárt* a sok tekintetben rokon Kisfaludy Sándor-dramával, *A' Dárday házzal*, amelyben emberbaráti nézetek is helyet kapnak,²⁰ pontosan érzékelhetjük a különbséget: míg Gorovénál a kalmárság becsét nem csökkenti, éppen ellenkezőleg növeli, hogy egy lengyel nemes adta kereskedésre fejét, addig Kisfaludy Sándornál lépten-nyomon bizonyítja a franciának hitt generális jó magyarságát, akár kényszerítve, magyarosító igyekezetével is; s a makacs Dárday szívté alig-alig ingatja meg lányának könnye, barátjának egyenessége, tisztartójának szava, a Lamarine-ból ismét Tengeryvé váló és így magyar nemességét igazoló család eredetének és sorsának lelepleződése hozhatja meg csupán a kiengesztelődést és így a boldog befejezést.

S míg Gorove érzékenyjátéka mögé a nemesi polgárosodás igyekezetét kell látnunk, Kisfaludy Sándor annyit enged a korszellemnek, hogy a magyar nemesség és „feudális szisztéma” ellen irányzott röpiratokat tudomásul veszi, s a jobbágyokkal való méltányosabb bánásmódot szorgalmazza. A szerinte tisztartóktól származó igazságtalanságok „többnyire (...) okai a' sok Jobbágy panaszoknak, a' sok bal vélekedéseknek, mellyeket a' külföld a' Magyarok felől, a' Constitútióra nézve torok-tátva hirdet...”

S bár Orczy Lőrinc hírhedett-nevezetessé vált kérdésére („Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés?”) 1790-től érkeznek igenlő válaszok,²¹ a kereskedés csalfaságának emlegetése helyett a kereskedés ország- és tudománygyarapító erejét és hatalmát hirdetve, a sok-sok, elszórtan napvilágot látó nyilatkozat, Gorove László drámáját is beleértve, majd Széchenyi István tevékenységében kaphat meggyőző érveket, és majd Jókai Mórnak nem egy tézisregényében is a nemes-polgár, a reprezentáló-vállalkozó egy szintre hozásával, egymáshoz közelítésével népszerűsödhet. 1790-ben Verseghy Ferenc verses röpiratában szólítja föl a nemességet, váljon kereskedővé.²² Kármán József *A nemzet csinósodása* egy passzusát szenteli ennek a célnak: „Nyitva áll a becsület útja a mérésznek, nyitva a kereskedés, a nemes mesterségek műhelyei, — és nem méltóbb-é hozzájuk, jó birtokos és tehetős polgárokká lenni, mintha azok maradnak, amik: nemzeti betyárok.” A politikai-gazdasági gondolkodók közül Skerlecz Miklós és Berzeviczy Gergely munkálkodását²³ emelhetjük ki, ám éppen tárgyunk szempontjából nem kevésbé fontos egy verses paszkvillus 1802-ből (gondoljuk meg, hogy *Az érdemes kalmár* 1802-ben játszódik!):

Tudjátok jól mi most az ország bibéje
Egy jó kereskedést kell húzni beléje...²⁴

1804-ben maga a nádor javasolja Magyarország külkereskedelmének fejlesztését annak érdekében, hogy az ország bevételi növekedjenek. S itt kell idéznünk Dessewffy József egy levelét, aki Kazinczy Ferenc figyelmébe ajánlja az országgyűlésnek a kereskedelem ügyében tárgyalt traktátusát, és Kazinczy Ferenc tekintélyétől várja az ügy népszerűsítését:

„A Diétabeli frások között egy külön kötetben Toldalék gyanánt a' hivatalos frások gyűjtve találtattnak; az 1802dik Toldalék kötetnek 155dik Lapján egy deák fogsz találni ilyen tzim alatt: Extractus summaris; ennek a' neve tsupán, egybe-húzás, magában pedig a' Magyar Kereskedésnek minden terheit, és akadályait: igen röviden, de egyszersmind igen telyesen magában foglalja. Ha próba gyanánt fordítani akar-

²⁰KISFALUDY Sándor: Minden Munkái V. Bp. 1892. 3–166.

²¹PACH, Zsigmond Pál, *Business Mentality and Hungarian National Character*. In *Etudes Historiques Hongroises* 1985. Bp. 1985. II. 131—160.

²²A' magyar Hazának anyai Szózatya az ország' napjára készülő Magyarokhoz. 1790. Nem emlegetett érvelések a kereskedés és a kereskedők hasznáról: Uzong. Napkeleti történet. Készítette HALLER Albert. Magyarul ki-adta ÓRI FÜLEP Gábor. Pozsony 1792. 388, 437–438.

²³Vö. erről részletesebben: POÓR János, *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*. Bp. 1988. 80–91.

²⁴WERTHEIMER Ede, *Ausztria és Magyarország a tizenkilencedik század első évtizedében*. Bp. 1884. I. 205. A nádor javaslatáról: Uo. 397.

nád, a' jó fordításnak példáján kívül mellőzleg olyan factomokat tennél közönségessé, a millyenek még Berzeviczy könyvében sem találhatunk, és a' millyenekről azon Hazám fiai, a' kik deákul nem olvasnak, nemis álmodnak; nem lehet elnyomattatásunk bizonyosságait eléggé ismertetni...²⁵

Dessewffy érveléséből két szempont tetszik ki: az egyik közvetlen a tárgyra vonatkozik, a birtokos nemesség egy része felismerte és kényszeredetten tapasztalta az országos méretű — gazdasági és nem csupán gazdasági — elmaradottságot, az általános pénzhiányt, az emiatt érzékelhető kiszolgáltatottságot. A másik szempont az elsőnek továbbgondolása, méghozzá ismét két gondolat egybecsengésével, nevezetesen az egyik a nemesség cselekvési képességének és hatóerejének növelése a kereskedelem fejlesztésének segítségével, a másik ennek a szándéknak elfogadtatását célozza, ugyanis a nemzeti (nemesei) függetlenség szenved csorbát, mivel a kereskedelem adta lehetőségek az ellenfélnek, a nemesei kiváltságokat, a megyei és az országgyűlések biztosította, korlátozott autonómiát tagadóknak esélyt kínálnak alkotmányt veszélyeztető kísérleteik számára. S míg Berzeviczy munkáiban e nemesei alkotmány védelmétől függetlenül jelentkezett a gazdasági és a politikai függőség lazításának gondolata, Dessewffy a nemesei közvélemény támogatására számított, s ez volt az oka annak, hogy Kazinczyt fordításra ösztökölte.

1806-ban két mű is napvilágot látott, amely a nyelvkérdést kapcsolta össze általános kulturális problémákkal, illetve a kereskedelem (és ipar) gyarapításának morális, nemzeti és egyetemes igényével. Kis János „megjuttalmaztatott felelet”-ét tárgyunk szempontjából rendkívül jelentőssé teszi — többek között — az a tény, hogy a „Nemzeti Játékszínről, vagy Theátrumról” külön fejezetet iktat be, igaz, maga hivatkozik a sokak által sokszor idézett Sulzer *Theorie der schönen Wissenschaften* c. műve Schauspiel című részére (a népszerű esztétikai gondolkodó Csokonai, Kazinczy, Versegly kezében is haszonnal forgott). Ám az értekezés egy hangsúlyos helyén higgadt érveléssel, a szerzőre jellemző mértéktartással kereskedelem és nyelv-pallérozás, iparosodás és kultúrafejlesztés szoros egybetartozása, egymást feltételező volta kerül elő, háttérben a fejlettebb nemzetek példáját emlegetve:

„Végre, hogy a' mesterségeknek, 's a' kereskedésnek született magyarok által való szorgalmasabb folytatása is hathatósan eszközölné a' nyelv kimíveltetését, az minden bizonyítás nélkül magában is világos. Most feltévé azt, a' mit már másutt megmagyaráztunk, 's a' mit a' dolog' természete és a' tapasztalás maga mond, hogy a' dolgok esméreteivel azoknak kifejezése 's megnevezése tsalhatatlanul együtt jár, 's az utolsót az első szükségképpen szűli; mi ad' több alkalmatosságot külömbkülömbféle esméretekre jutni, mint a' mesterségeknek, és a' kereskedésnek külömbkülömbféle nemei? Önként szembe tűnik tehát, melly nagy gyarapodást várhat nyelvünk kiváltképpen gazdagságára nézve, ha több született Magyarok adják magokat a' mesterségek üzésére, 's a' kereskedés folytatására. Minden pallérozott nemzetek példája minden kétségen kívül teszi ezt az igazságot, úgy, hogy szükségtelen volna rólla bővebben szólni.”²⁶

Kis János könyvnyi tanulmányának ezt a részletét akár Versegly verses röpirata folytatásának foghatjuk föl. S míg Versegly és mások is elsősorban a nemességhez fordultak, érvrendszerük a nemesei ipartűzést és kereskedést szorgalmazta, Kis János az írótsádalomhoz, az értelmiséghez (is) szól; a Kazinczy Ferenc által nagyra tartott költő-fordító szavait azokhoz is intézi, akiket fegyvertársként remél(het) a meggyőzésben. Az a tény, hogy a nyelvkérdésnek rendelődik alá a gazdasági kérdés, azoknak is megkönnyíthette a csatlakozást az ipar és a kereskedelem fejlesztését szorgalmazó (egyelőre szűk) táborhoz, akiket pedig Berzeviczy Gergely radikálisabb megoldási ajánlatai esetleg elriasztottak. Mint például Kazinczyt, aki később fantomná növesztve Berzeviczy nézeteit, éppen a nemzetit állította szembe a pusztán gazdasági meggondolással (nem is sejtvé, hogy Berzeviczy Gergely a függetlenségi gondolatot tekintve jóval túlhaladt rajta).

Teleki László „buzgó esdeklései” még határozottabban körvonalazzák nyelv, kereskedelem, ipar, kulturális emelkedés, nemzeti fény összefüggéseit.²⁷

²⁵ Kazinczy Ferenc Levelezése VI. 405–406.

²⁶ KISS (!) János, A' magyar nyelvnek mostani állapotjáról kimíveltetése módjairól eszközöiről. Pest 1806. 117–118, 147–150. Vö. még: Kis János Superintendens' Emlékezései Életéből. Sopronban 1846. 151.

²⁷ TELEKI László, A' magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései. Pest, 1806. 17–18, 149–151. Vö. még: 124.

„...a' Cultura nagyobb Grádusa, több szükségeket szül; a' szükségek szaporodása', a' Mesterségeket, a' Kereskedést, és az Industriát emeli; az Industria' szaporodása, a' más idegen Nemzetekkel való egyben jövést szükségessé teszi; a' külső Kereskedés a' belsővel együtt jár; mind ezek pedig egyben véve, a' Nemzetben a' maga szeretetét, a' maga hitse érzését, az idegen Nemzetek követését, és úgy rész szerint azoknak példájokra, rész szerint pedig a' Culturának néminémű szükségéitől ösztönözvén, a' Nyelve pallérozását is maga után huzza...”

A továbbiakban aztán pontokba foglalja tételeit, amelyek a „kereskedő Nemzetek” példái szerint az egész kultúrára és a nyelv pallérozására irányuló igyekezetek eredményességét bizonyítják. Először a nemzeti gazdagság növelését hangsúlyozza Teleki, s ha a nemzet gazdaggá lesz, a „privátus” emberek is meggazdagodhatnak, könnyebbé válik a mecenatúra, „a' köz jóra tételőz rendelések” előtt is kevesebb lesz az akadály. De az általános nemzeti gazdagság a kulturális fejlődéshez is jótékonyan járulhat hozzá. A kereskedelem szükségessé teszi az idegenekkel való „társalkodás”-t, megkönnyíti az idegen nemzetbeliek jó szokásainak átvételét, a tudományok, az új találmányok megtanulását, és segít a „Nemzeti, Nevelési és szakmai kevéség” levetkezésében. A kereskedelem igényli az idegen nyelvek elsajátítását. Az idegenek pedig arra kényszerülhetnek, hogy megtanuljanak magyarul.

Itt hagyja abba Teleki pontjainak előszámlálását, a „boldog Nemzetekre” hivatkozik, akik a kereskedésnek köszönhetik „irigységre méltó nagy fényességeket”.

S ha még egyszer eszünkbe idézzük, hogy *Az érdemes kalmár* 1807-ben jelent meg (és 1802-ben játszódik), akkor látjuk tisztán a színmű tárgyának időszerűségét, a szerző megfontoltságát; mikor lépjen elő a pályája hitelesítette tanulságokkal, és ezt miként fogalmazza meg a feltehetőleg nemesi olvasóközönség kedvére. Amit ugyanis Gorove tapasztalt, az a kereskedés és a kereskedelem megvetése, amelyet aztán drámájában nem győz vitatni. Előszavában megfogalmazott célkitűzése meg is nevezi a szerzői szándékot:

„Meg-fogja ez az érzékeny játék tapagathatólag sokaknak azon bal, és balgatag vélekedéseket táfoljni: hogy alacsonytság, vagy szégyenletes dolog a' kereskedés.”

Majd alább a személyesség hitelének látszatát kelve:

„Sokan (tapasztalásból szóllok) gyűlölik a' Kereskedőket azért, mert gyűlölik a' Kereskedést (...) a' kereskedés az a' kút fő, mellyből számtalan jók zsvárognak (!), mind különösen kire-kire, mind közönségesen az egész emberiségre.”

Az említett röpiratokkal egybevágó szerzői célkitűzést egy érzékenyjáték keretei közé foglalja Gorove. *Az Emberggyűlés és megbánás* közvetlen példája mellett²⁸ az előadhatóság és a színpadi karrier szempontjából is indokolható ez a fajta módszer. Ugyanis a polgári dráma ekkor még nem jelent meg a magyar irodalomban, különösen nem jelenhetett meg a magyar színpadon. Csokonai vígjátéka, *Az özvegy Karmyóné's a' két szeleburdiak* című darabjának szereplője, Karmyó ugyan „egy idős kalmár”, Lázár pedig „Boltos legény”, a darab azonban azt példázza, hogy a vígjáték játszódhat nem nemesi, nem főrangú környezetben, sőt elsősorban ott, a szereplők nem polgárokként, hanem egy komikai szemlélet „majdnem-ípusai”-ként mozognak.²⁹ Kazinczy Ferenc „nationalisál”-ja Goethe művét, *A' Testvéreket* (Die Geschwister), s a szereplők: Pál, kassai kereskedő, Mariska, Megyeri; s ez magyarázható abból a műfaji meghatározottságból, amelynek magyar honosítására ugyan törekedett Kazinczy (a Miss Sara Sampson tolmácsolásával), de amely egyelőre visszhangtalanul bizonyult a magyar vándortársulatok műsorpolitikáját tekintve. A Clavigo újságró-figurája révén és más színdarabok által ugyan lassan-lassan bebocsátást kap egy másfajta színházi szemlélet is, *Az érdemes kalmár*hoz hasonló megfontolások általánosabb recepciójára azonban még várni kell. Gorovénak ez a nagyon kevésbé színpadszerű műve átveszi ezért az érzékenyjátékok módszerét, a színi utasítások közül a leggyakrabban előforduló az érzékeny magatartással kapcsolatos: Ro'sos „el-fordul, sóhajt, és szemét törli”, Margit „sírva jön le a garádsíkon”; hol kimondják az érzékenyen szót, hol

²⁸ KERÉNYI Ferenc, *Angaben und Gesichtspunkte zu August Kotzebeue-Rezeption auf den ungarischen Bühnen*. In *Rezeption der deutschen Literatur in Ungarn 1800–1850*. Hg.: László TARNÓI. Bp. 1987. I. Teil 125–168.

²⁹ E kérdésről és az érzékenyjátékokról részletesebben: KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon 1790–1849*. Bp. 1981. 43–48, 59–64, 135, 142–145.

kurzíválva szerzői utasításként olvassuk, de nem kevésbé sűrűn „könyveznek” a szereplő személyek, sőt gyakran „elpirulnak” (A *Dárday ház* leggyakrabban előforduló szerzői utasítása is: érzékenyen). Ez a magyar színházi gyakorlathoz alkalmazkodik, a színészi eszköztár szegényességének tükré, a később „síró-énekítő” iskolának nevezett előadási modor tudomásulvétele, és egyben a színházilag kevésbé pallérozott közönségre hatás eszköze; arról a közönségről van szó, amely az erőteljes és a látványos színpadi jelenségekre reagált, ennek következtében nem volt alkalmas Kazinczy Ferenc maximalista színházi programjának éltetésére.

Gorove ügyel arra, hogy tézise a nemesi olvasóközönség túrészi határain belül hangozzék el; az emberbaráti, érzékeny, a kereskedelem és kereskedő fontosságát hirdető nézeteket több szereplő, különböző, többnyire kiélezett szituációban mondja ki, lehetőleg elosztva a jelenetek közt, kissé óvatoskodva különféle szereplők szájába adva az akkor merészebbnek tetsző kijelentéseket. Hol általánosabb, erkölcsi viselkedésre vonatkozó maximák hangzanak el, hol a kereskedő és a kereskedelem országos jelentőségét méltató mondatok, ám mindenképpen egy emberségesebb, a feudális kötelekeket lazítani kívánó gondolat jegyében. Igen tanulságos ebből a szempontból az életét megmenetlő olasz gróf iránt hálát érző és ezért leányát az olasz gróf fiával összeházasítani törekvő generális és leánya, Ottilia párbeszéde. A (fő)nemesi család két tagja egymással versengve tagadja azt a világot, amelybe beleszületett, és amely szokásjogaival bizonyos mértékben az ő helyzetüket is meghatározza. Szavakban kinyilvánítják igényüket, hogy túllépjenek ezen a világon, tetteik azonban még ehhez a világhoz kötik őket.

Ottilia: El-múltak azon avas üdők, melyekre ha vissza tekintek, öseinknek balgatag szokásain nevetnem kell.

Gener: Én pedig, ha a mostani szokás szerint kötött házasságokra vetem szeméimet *könyveznem* kell.

A színmű folyamán aztán Ottilia valami csekélységért bocsátja el szolgálatából komornáját, s teszi ezzel majdnem tönkre; s Romjesszkynek, az érdemes kalmárnak (lengyel nemesnek) kell majd figyelmeztetnie hibájára, és visszavezetnie az erény útjára. A generális pedig minden erővel azon van, hogy olasz gróf-barátjának tett ígéretét megtartsa, a leányát az üresfejű, csélesap „márkez”-hez adja; s csak az események torlódása készítheti arra, hogy elfogultságoktól mentesen szemlélje a történéseket. Mindez azonban nem a drámai jellemek fejlődése során megy végbe, hanem didaktikus párbeszédok okozta hirtelen fordulatok révén, az irányműveletnek hangoztatásával, az egyes szituációk jellemábrázoló eszközei nélkül. Az egyes szereplők a följebb emlegetett maximákkal nemcsak bemutatkoznak, hanem önportrét is rajzolnak. Ekképpen:

Márkez: Tudok én tettezni mindnyájoknak, tudok én tettezni minden embernek...

Emőd: Részemről nem szeretnék minden embernek tettezni...

Az első felvonásban a szerző Romjesszky szájába adja az 1802-es magyar világ bírálatát. S hogy ez így történik, abban talán tapasztalatai is ott munkálnak. Örmény származású szerzőtől való az alábbi megállapítás, amely a XVIII. századra vonatkozik ugyan, de amelyet Gorove a XIX. század elejére is érvényesnek tekinthetett volna:

„Bizonyos mértékben lenézték, alsóbb néposztályba sorolták az örményeket, mivel nem voltak nemesek, hanem kereskedők, iparosok és ezenfelül még idegenek...”³⁰

Jóllehet a generális és leánya nem tipikus képviselője ennek a szemléletnek, Romjesszky helyzetrajza nem kap cáfolatot a darab során, s a szerzőnek a színmű konfliktusát megoldó gesztusa, miszerint az érdemes kalmárral kötött házasság valójában nemesek egymás között kötött házassága, megkerüli az egyenelebb választást a maga által exponált kérdésekre. Megkerüli, mivel arra, hogy a nemes átlépne osztálya előfeltételeit, nem talál(ható) példát 1802-ben vagy 1807-ben, és megkerüli azért is, mivel megelégedett annak a szándéknak érzékeltetésével, amely az előfeltételekkel való szakítás határáig vitte el Ottiliát, a régi nemesi világgal egyébként is elégedetlen kisasszonyt.

Romjesszky: „Itt azok tiszteltetek, a' kik a' születés által jutottak a' gazdagságokhoz, kik a' nagy fény, és gög mellett sorba vesztegetik azt, a' mihez a' tsupa sors által ingyen jutottak (...) „a' ki a' nevekben

³⁰KORBULY Domokos, *Az örmény kérdés a magyar közvéleményben*. Bp. 1942. 128–129. Korbuly megállapításával egybevágólag: GRÜNWALD Béla, *A régi Magyarország*. Bp. 1888. 130, 290.

nem keresvén különbséget az érdemet akár a' szemét dombon sanyargó koldúsban, akár egy magos széken ülő uralkodóban egyaránt tiszteli..."

A harmadik felvonásban Ro'sos szájából hangzik föl a kereskedelem dicsérete. S ez egybevág idézett röpirataink gondolatvilágával, de visszautil Decsy Sámuelnek röpirataiban és kalendáriumaiban leírt nézeteire is.³¹ S hogy egy kiszolgált katona mondja ki Gorove tapasztalatait, ez lehetőséget biztosít a szerző számára, hogy a napóleoni háborúk közepén szembeállítsa a háborúskodást a kereskedelemmel, a visszavonásokat és gonoszságokat szülő hadakozást az országokat felvirágoztató békés foglalatossággal. S míg a nemesi inszurrekció talmi fényétől ekkor még elkápráztatott nemesség régi idők dicsőségét vélte megújulva látni, addig a birtokszerző-gazdálkodó Gorove messzebbre tekintett, s európai példáival azok mellé csatálkozott, akik a magyar kereskedelem lehetőségeinek megteremtéséhez szolgáltattak érveket.

„Hány derek emberek nem viselik a' Kalmári nevet Hollándiában, Olasz, Német, Anglia, Spanyol, és más országokban — Mi emelte, 's pallérozta az országokat ennyire, a' kereskedésen kívűl. Miért hatalmasok a' kereskedő nemzetek? Miért tökéletesebbek szomszédjaiknál? A' tapasztalásnak, és szorgalomnak ösvénye a' Kereskedés, és viszi elé a' kézi műveket, szabad mesterségeket, és a' lakosoknak munkásságát. Tökéletesít, élcsíti az embereket. A' vad nemzetek a' kereskedés, utozás és társalkodás által meg-szelídülnek. Minden mozgásba jön, a' társaságnak leg-hívtányabb tagja hasznot vehetővé leszen — Külföldi találmányokat béhoznak a' Kalmárok anya földünkre, a' tudományok gyarapodnak azok által — De mit ér a' leg-terjedtebb tartomány-is gazdagság nélkül? A' kereskedés tölti-meg az Országokat, szóval mindent virágoztat, mindent tökéletesít..."

Ami feltűnő, hogy Franciaországot nem említi a szerző a példaadó nemzetek között, és ez 1807-ben magyarázható; továbbá arra is figyelniünk kell, hogy a strázsamester gondolatmenete sok tekintetben emlékeztet a Teleki Lászlóéra, bár itt a nyelvkérdés nem kerül szóba. A saját érdekeit mindig pontosan érző Gorove úgy vélhette, hogy Teleki röpirata után ő is előállhat nézeteivel, amelyek nem 1807-ben formálódtak ki, hanem korábban, feltehetőleg attól kezdve, hogy gazdálkodni kezdett. Göröcsös igyekezete, hogy elfogadtassék az irodalom világában, nincs ellentétben birtokosi törekvéseivel. Éppen ellenkezőleg: a sikeres gazdálkodás hitelesítheti a drámában kifejtetteket, és viszont: a drámában kifejtettek, mert egybevágának a magyar nemesség felvilágosultabbjainak álláspontjával, ideológiát kölcsönözhetnek a Magyarországon olyan ritka tüneménynek, nevezetesen annak, hogy valakinek birtokai nem az adósságoktól, családi pereskedésektől, bonyolult örökösödési viszonyoktól, csódtól terheltek, hanem ügyes adásvételi machinációkkal felvirágoztathatók. Az irodalom eszköz egy gyümölcsözőbb gazdasági módszer népszerűsítésére (bár a drámában természetszerűleg ennek a módszernek idealizált, az erkölcsiség eszményébe emelt magatartásformája elevenedik meg, s mindez szembeállítva a könnyelmű, a tisztartakra hagyatkozó és a személyes irányítástól irtóző birtokvezetéssel), és megfordítva: a tételeken megfogalmazott nézet a kereskedelemről ebben az irodalmi formában elfogadhatóbbá válik ama nemességnek, amely maga nem csupán élvezője, hanem támogatója, frói alkotásaival tagja is az frói-tudósi köztársaságnak. Élet és irodalom nem egymást kizáró tényezők, hanem a XVIII. század örökségeként az irodalmi forma politikai és a gazdasági elvek hathatósabb terjesztésének szolgálatában (is) áll. Gorove legfeljebb annyiban hozott újat, hogy birtokosként a gazdagodás útját példázva drámai formát kölcsönözött az ekkor már nem szórványosan jelentkező véleménynek. S abban még, hogy nem csupán a kereskedésnek, hanem a kereskedőnek is tiszteletet igényelt. Látszat és valóság összeütközése *Az érdemes kalmár* eseménysorában is jelen van. Más kérdés, hogy a jellemek egy-síkúak, s legfeljebb a múltba visszatekintő elbeszélések során derül fény korábban elkövetett vétkekre. Romjesszky — mint említettük — jót tett a háborúban Ro'sossal, megmenti Margitot a nyomorba süllyedéstől, kihozza a börtönből Zlomirt, a generálist megóvja számára káros üzletektől és a „márkez"-t több ízben kimentti könnyelműségének kellemetlen következményeiből, valamint Ottiliában felébreszti a türelmes-felvilágosodott embert. Hirtelen, egyik pillanatról a másikra értesülünk arról, hogy ennyi nemes vonás, ennyi „érzékenység", ilyen morális magatartás nem egy messze földet bejáró, különféle „pallérozottabb" országokban tapasztalatokat szerző kalmár sajátja, hanem egy kalmárként tevékenykedő nemesé. Megnyugodhat Gorove is, a közönség is: *Az érdemes kalmárban* színre lépő nemesek közül csupán az olasz „már-

³¹FRIED István, *Egy lapszerkesztő arcképe* (Decsy Sámuel). MKsz. 1984. 45–59.

kez" szenved vereséget, a generális jószívűségben, nagylelkűségben felveszi a versenyt Romjeszkyvel, Ottilia pedig eljut a polgári drámákban (szintén tézisszerűen) megfogalmazott álláspont határához: amit az első felvonásban még általánosságban jelentett ki, az „avas üdök” balga szokásait elutasítva, az a negyedik felvonásban az adott helyzetre konkretizálódik. Ekkor még nem szakít egészen a nemesi felfogással, de nézeteiben már ott tükröződik mindaz, amit Romjeszkytól, Romjeszkyról hallott:

„Találjon Uram Atyám, fényes születésű Ifjat a' Kalmárhoz hasonló, nem bánom légyen hitvesem, mert ha két egyenlőről van szó, úgy méltán tekéntetbe jöhet a' származás, de a' még hozzá hasonló Ifjat vagy várunk, vagy keresünk az én Ifjúságom el-hervad, a' nélkül, hogy illatozott vólaa (...) Egyébaránt a' születés a' sorsnak ajándéka. Kell e' tehát ezt az önnön érdemnél többre betsűlni? — Avagy, ha egy hibákkal tellyes Grófnak házastársa vólnék, vigasztalhatnám-e magamat inségemben az ő fényes eredetére való vissza emlékezéssel, vagy ha egy közönséges házából született férfinak oldala mellett paraditsomi életét élnék, meg-szomorítana-e engem az ő származásának kitsynysége — Oh nem.”

Romjeszky szavait saját életére alkalmazza Ottilia, de visszhangozza és határozottabb körvonalakkal teljessé ki apjának az első felvonásban mintegy odatett mondatát a „szokás szerént” köölt házasságokról. A színműben a generális készíti elő ezt az általa is kárhoztatott házasságformát, s mint látuk, keserves csalódása ébreszti rá a szavai és tette (szándéka) között feszülő ellentétre. Ottilia fenntartásokkal fogadja apja tervét, s a kalmár magatartása fokozatosan kelti föl benne a rokonszenv, majd a szerelem érzését. Csakhogy a konfliktus az idegen szokások, az őszintétlenség, a gőg és az egyenesség, a hazai erkölcsök között található. A színmű egy epizódjában tudjuk meg, hogy Ro'sos derék hitvesétől egy „tót leány” miatt szökött meg, s így itt is magyar—nem magyar viszonylatokra tevődik át a személyes sorsban fellelhető konfliktus. A színmű tehát már nem tartalmazza Ottilia szabad választásának súlyosabb következményeit, a döntő pillanatban lelepleződik az érdemes kalmár; a megingani látszó értékrend visszabilien eredeti állapotába. Kisfaludy Sándor színművére emlékeztetve, ott a nemzetiség áll a középpontban, itt a származás, ott a megoldás: *Lamarine-ról* kiderül, hogy magyar, itt nem akadály Romjeszky lengyel volta (csak annyi derül ki, hogy nem polgári származék).

Gorove engedményt tesz a magyar korszellemnek, és nemcsak azzal, hogy visszariad a polgári drámába illő befejezéstől. Azzal is, hogy a főleg Kisfaludy Sándor hirdette magyarságkép szerint beszélgeti az ötödik felvonásban Ottiliát (ám még Melinda is hasonlóképpen állítja szembe a magyar Bánk egyenességét a simulékonyan őszintétlen Otó udvarlásával):

„...mü kisdied Országunkban nyugdalomosabban, sőt több meg-elégedéssel élünk, mint mások a' világ paraditsomában Olasz Országban — Ha azoközben itt különös erköltsöket, főképpen több egyenességet tapasztal, azon ne álméldokjon, mivel itt a' pallérozódásnak lelke annyira meg-nem szállotta az embereket, mint a' külföldön, nevezetesen a' tenger partján.”

Romjeszky a pallérozottabb nemzetek, köztük Olaszország gyarapodását méltatta, Ottilia („a privát szférában”) pallérozottság és egyenesség szinte egymást kizáró voltát emlegeti. Kicsit logikátlanul is, szinte megfélekedve arról, hogy akit szeret, Romjeszky éppen a pallérozottabb nemzetek körében szerette ismereteit, alakította ki magatartását, de arról is megfélekedve (a drámaíróval együtt), hogy apja életét egy pallérozottabb itáliai gróf mentette meg, önzetlenül, igaz ember módján. Ez a következtetlenség a nézők egyetértésére számító drámaszerző számlájára írható, s nem az egyetlen a darab folyamán.

Az írónak messze nem jeles Gorove mégis jelentős tettet hajtott végre, amikor egy érdemes kalmárt a színpadra akart vinni, és színdarabban mondatott ki olyan igazságokat, amiket addig főleg röpiratokban, verses paszkvilluszokban fogalmaztak meg. Magánemberként azért vásárolt birtokot, mint ahogy családja azért igyekezett a nemeséget megszerezni, mivel a társadalmi emelkedésnek ez volt az egyetlen lehetősége Magyarországon. S a Gorovék egyként akartak meggazdagodni és társadalmilag emelkedni. Jó érzéssel tapogatták ki a fölfelé vezető utat, és ennek rendelték alá a bekapcsolódást a különféle kulturális mozgalmakba. A XIX. század elején a színház egyre inkább az érdeklődés középpontjába került, s az irodalmi tevékenység, különösképpen ha anyagi áldozattal járt, rokonszenvessé tehetta az e téren tevékenykedő nemes. A *jegyesek Carthágóban* „a' Szerző Költségével” jelent meg, a történehez fűzött jegyzetanyagában állást foglalt a nyelvbővítés-szépítés kérdésében, mérsékelt nézeteket, szinte a Kis Jánoséhoz hasonló vélemény hangoztatva, s *Az érdemes kalmár* címében (is) feltüntetett jelzés: „Hazai történeten épült eredeti darab” figyelmeztet, hogy Gorove részt kér az ország kultúráját fejlesztő munkálkodásban. A magyarsággal való azonosulás szándéka vezette a Gorovékat, miközben saját előbbre jutásukat szorgalmazták. S amikép-

pen a Gorovék megvetett örmény kereskedőkből magyar nemesekké lettek, olyképpen vált nyilvánvalóvá a színmű olvasói előtt, hogy egy nemes megőrizheti nemességére valló tulajdonságait, ha kalmárkodik; a kalmárkodás nem elítélendő foglalatosság. Valójában a drámaírói következetlenség egy alkalmazkodni képes magatartással igazolódik, és egyben a XIX. század elején napirendre kerülő, többeket foglalkoztató igénytel: haszonnal jár, ha a nemesség (egy része) kereskedésre adja fejét. S bár műfajilag több vonatkozásban újat hoz Gorove, megalkuvása egyrészt az adott korviszonyokból természetszerűleg következik, másrészt saját, jól felfogott érdekeinek kifejeződése. Hogy Gorove immár öntudatosan vállalta magyar nemességét, ebben benne rejtett a több generációra tervezett felemelkedés igénye. Ugyanakkor sem külsőségekben, sem pedig a magatartás lényegi vonásait tekintve nem idomult a nemesség átlagához: a Tudományos Gyűjteménynek lesz majd tanulmányírója, akadémiai levelező tag, alapítvánnyal gyarapítja a magyar művelődést.

Gorove színművének címe (a mai olvasó számára) valamivel többet ígér, mint amennyit ad. S ennek nem az az oka, hogy fróként aligha nevezhető tehetségesnek vagy jelesnek. Éppen így, a felemásan létrejött kísérlettel fejezi ki azt, amennyi a polgári drámából 1807-ben Magyarországon megvalósulhatott. Nem írt polgári drámát Katona József sem, aki pedig mezővárosi származásával (és a Gorovénál számottevőbb világirodalmi műveltségével) talán alkalmasabb lett volna erre a feladatra. Gorove színdarabja érzékenyjáték irányművei színezettel, inkább problémafelvetésével jeleskedő mű, amely visszhangozza a XIX. század eleje magyar gazdasági gondolkodásának több elemét. Körülötte, mellette, előtte többen fejtettek ki olyan nézeteket, amelyeket Gorove színdarabban. És nemcsak tehetségén múlt, hogy visszariadni látszott saját merészségétől. De ha Kisfaludy Sándor színművével vetjük egybe, akkor értékelnünk kell azt (is), hogy meddig jutott el. Semmi esetre sem addig, amíg a Gorovék a közéletben. Ugyanis a drámaíró fia a kiegyezés után az Andrássy-kormányban miniszter lett, többek között őrá bízott a magyar kereskedelem. A nemessé lett érdemes kalmár története ekképpen fejeződött be — több évtized múlva.

Fried István

Lisznyai Kálmán és a regionális népi műveltségek romantikus képe a XIX. század közepén

Lisznyai Kálmán, az egykori Tízek Társaságának tagja országos népszerűségét egy 1851-ben megjelent verseskötetének köszönhetette, a *Palóc dalok* címűnek. Nem volt az életrajz és a pálya korábbi szakaszainak ismeretében magától értetődő címválasztás, Lisznyai ugyanis székely származású, ahogyan a róla frott egyetlen monográfiájában is olvasható: „1823. okt. 13-án született a nógrádmegyei Herecseny nevű községben, hol szülői tartózkodtak. Édesanyját egy éves korában elvesztette s így neveltetése egészen apjának, *Damó* Kálmánnak a kezére volt bízva, ki az elemi iskolák elvégzésére Losoncra küldte. Régi, törzsökös székely családból eredt Lisznyai Kálmán, ki nevét is őseinek lakó helye után vette fel (Lisznyó, Háromszékmege).”¹ Döntött tehát egy népcsoport mellett. Döntésében persze szerepet játszott saját dialektusa; kortársai megörökítették, hogy palócosan beszélt: „Eddig is respectaltalak már én téged — írta Arany Jánosnak Tompa —, most pedig mióta tudom, hogy fás kerted van, mellyben már az oltványok is teremnek pláne *imóadlak*, mint Lisznyai sógorom (mert nőm testvér gyermek vele) Petőfit...”; Jókai pedig visszaemlékezésében szentelt néhány sort Lisznyainak: „Hanem a hahota őt nem zavarja meg; folytatja a mit elkezdett olyan éles hangon, miht a trombita, s utóbb a hallgatót átjárja az a melegség, mely szavait izzóvá teszi, elfeledi tréfás modorát, palócz kiejtését, s tapsol neki.”² Mindezek az ismeretek még nem lennének elegendőek, hogy a versek korabeli sikerét megértsük.

Lisznyai a kötet előszavában azzal érvel, hogy „e legeredetibb magyarfaj között töltöttem el a játékos gyermekort, s sühederkoromban résztvettem ünnepeikben, játékaikban, toraikban, szüreteik- s temetéseiken.”³

¹BÁNYAI Elemér, *Lisznyai Kálmán élete*. Kolozsvár, 1901. 10.

²Tompa Mihály 1851. április 24-én Aranyhoz frott levele: *Arany János összes művei*. Szerk. KERESZTURY Dezső. XV. kötet. Bp. 1975. 362.; JÓKAI Mór, *Az én kortársaim*. A Kisfaludy-társaság Évlapjai. Új folyam, VII. kötet (1871–72) 239–280. (Az idézet: 251.)

³LISZNYAI Kálmán, *Palóc dalok*. Pesten, 1851. V—VI.; néhány sorral feljebb a versek születési körülményeiről szólván utal a kényszerbesorozását követő tiroli katonáskodásra is: „Mig, mint besorozott ex-huszár bakancsoskodtam idegen országok népei között, az alatt napjaimnak egyetlen költészete volt a honvágy fájdalma: e legvonzóbb, legmerengőbb, legszentebb fájdalom a lélek világában.” (Uo.)

A 'palócság mint legeredetibb népfaj' gondolata egy sajátos eszmetörténeti fű állomása. Az Anonymus-kiadással (elsőször: 1746) megélenkülő őstörténeti érdeklődés ráirányította a figyelmet azokra a magyar nyelvű etnikumokra, amelyek karakterisztikusan elkülönültek a többtől.⁴ Ám ez a figyelem csak egy igen szűk tudós kör részéről nyilvánult meg: a XVIII. század végén a társadalom területileg is annyira szét volt tagolva, hogy a köztudat aligha figyelhetett föl a sajátos táji különbségekre. Ennek tényét lassanként az irodalom, annak is a populárisabb ága lophatta bele a köztudatba: ily módon a 'más etnikum = másként beszélő' képlete jelent meg, a másság nyelvi humorforrás lett, s e köré épültek aztán a mentalitásbeli furcsaságokat megcélzó vélekedések. Gaal György 1803–1804-ben megjelent művében a „tudós palótz” alakja nyelviileg nem különül el markánsan, de a palóc beszédre vannak utalások: „Hogy hogy társalkodna ez a' vadász egy Palótz Kis-asszonnnyal., Holott a' Palótz nyelvet se nem érti, se nem betsüli, azért-is valóban nem-is érdemes egy magyar Palótz Kis-asszonnnyak társaságára.”⁵ A palóc mint típus itt azt a szerepet tölti be, mint később a székely góbé az adomákban: egyszerre bölcsebb és balgább a környezeténél, ezért kinevethető. Ez a szemlélet fedezhető fel az alábbi részletben is, ahol „a tudós palócz”, Furkátst azt írja: „A' minapi tűz támadást Sógor Uramnak még megnem írtam — Budán a' Várba egy márvány kőből épült Tsatorna megégett.” Ehhez fűződik az alábbi jegyzet: „Nem héjába hogy Palótz! iszen a' márvány nem éghetett, hanem a' Szalma, a' mellyel a' Kút megvölt béelve.”⁶

A szakirányú érdeklődés legelőször a „Tudományos Gyűjtemény” I. kötetében fogalmazódott meg, „Jutalom tétel” formájában. A komplex kutatási programként is elemezhető felhívásban a másság mint kutandó tudományos probléma jelenik meg, összefonódva azzal a gondolattal, hogy ami sajátos, az egyben ősi: „Több század óta laknak országunkban a' Palótzok, 's több század óta állandóan fentartották régi magyarságokat, 's mai napig is kevesé [sic] esméretes nyelvbéli különösségeiket, bár a' Magyar Nemzet nagyobb része, engedvén a' változó szokásnak, őseink nyelvét sokakban igen elváltoztatta.”⁷

Ez a tudós törekvés nem felváltotta a palócot anekdotahősnek tekintő fázist, hanem azzal párhuzamosan létezett egy darabig. A „Jutalom tétel”-ben meg is fogalmazódik, hogy el kell hártani a neveltségesség árnyékát is a pályázat céljáról: „Sokan tréfára fogják venni e' dolgot, 's előre kinevetik ezen Jutalom tételt: de a' tudatlanságon szánakodni lehet, mert ezek nem tudják, hogy a' Szepesi Németeknek, és az Erdélyi Szászoknak már Idiotikonjuk vagyon; nem tudják, hogy az a' mit tréfának, neveltségességnek tartanak, nagy és fontos igazságokra és következtetésekre vezethet.”⁸

A felhívás névtelenül, „Egy hazafi” aláírással jelent meg, de Horvát Istvánnak egy Szeder Fábiánhoz írt leveléből egyértelműen kiderül, hogy a jutalmat Horvát tűzte ki: „Én tettem a' Palótzokról 1817-ben a' talán Előtted nem esméretlen kérdést tsekély, de mégsem megvető, jutalom ajánlással; én állítom fő fontosságát a' Palótzság Esméretének. Képzelné sem tudod, mit fogok egyszer e' tiszteletre méltó Nép dicsőségére mondani.”⁹

⁴Erről jó áttekintést ad: KERÉNYI Ferenc, *Lisznyai Kálmán és a palóc „kelmeiség”*. Nógrád megyei múzeumok évkönyve, 22. Salgótarján, 1976. 281–297. (különösen: 281–283.).

⁵GAAL György, *A' tudós palótz avagy Furkátst Tamásnak Mónosbélbe lakó sógorurához írt levelei*. Bp. 1975. (az 1803–1804-ben megjelent mű hasonló kiadása) III. kötet. Második levél. 9–10.; megjegyzendő: ezt a részletet a fikció szerint nem Furkátst írta, hanem egy megjegyzéséhez a levelek közreadója fűzte hozzá.

⁶GAAL György, *i. m.* 12.; a mai köztudatból — tudomásom szerint — kiveszett a felfurcsos és ugyanakkor együgyű palóc képe, szerepét átvette a góbé; ennek legújabb bizonyítéka: Góbéságok. Erdélyi viccek. Összeállította: HAJDÚ István. Bp. 1986.

⁷Az idézet helye: Tudományos Gyűjtemény. 1817. I. kötet, 114–116.; új lenyomatban megtalálható: Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) II. kötet. Vál., szerk. JUHÁSZ István. Bp. 1985. (= Magyar Hírmondó) 157–160.

⁸Uo.

⁹Dr. RÉCSEY Viktor, *Kalászat a pannonhalmi kéziratáróból*, ItK 1899. 471–472. (A levél dátuma: 1819. július 31.) A szakirodalom tényként kezeli, hogy a pályázati felhívást Horvát tette közzé, a fenti levélre azonban — melyre Soós István hívta fel a figyelmemet — nem szokás hivatkozni; kivétel LISZKA József (írásom véglegesítése után megjelent) dolgozata: *A kurtaszoknyás hatfalu mint néprajzi csoport és helye népi kultúránk rendszerében*. In „Kurtaszoknyás hatfalu”. Dolgozatok Kéménd község néprajzából. Bratislava, 1988. (= Új Mindenés Gyűjtemény, 7.) 13–34. (az adat: 15.).

Horvát egyrészt köszönetet mond Szedernek a ma már klasszikusnak tekintett palóc népmesereti dolgozatáért,¹⁰ másrészt már itt megpendíti a 'másság mint őstörténeti magyarázat' lehetőségét: „Senki sem tagadja, hogy a Palótzok Kunok voltak; úgy de a Palótzok Magyarok, dialectussal különböző Magyarok, hogy lehetnek volna tehát nem Magyarok a' Kunok? Sokat, igen sokat tudnék még erről mondani, de most futtában nyulhattam tollamhoz.”¹¹ Néhány évvel később ezt magyarázó elvvé fejleszti. A palóc egyike a hat öröktől magyar nyelvű néptörzsnak („A' Magyarok, Kunok, Jászok, Lófejűk [értsd: székelyek], Palótzok, Pártusok mindenkor hajdan is szinte úgy egy nyelvű nemzetet tettek, mint ma egy nyelvű nemzetet téznek. (...) Tagadhatatlan maradékaik a' régi Szityáknak.”);¹² a dialektus a nyelvtörténeti emlékek nyelvével azonos („Nem neveltségre való tehát, édes Hazámfiain! a' Palótz Dialectus; 's a' helyett, hogy mi is, mint Atyáink, ki ne vessük Nyelvünknek több ezredes formáit, barátokozunk inkább azokkal Nemzeti Nyelvünk ditsőségének felfedeztetésére. (...) a' Debetzenen egyik XVI-dik századi Legendában, mellynek hiv másával közelébb a' tiszteletre méltó Széphalom Ura, Tek. Tudós Kazintzy Ferentz Barátom, meg ajándékozott, Szent Katerina neve Mageról Mageráztatik. — Nem hibák ezek, a' mint egybe észre venni fogjátok, hanem drága kintset nyujtó ősi különbözősékek!”);¹³ felgyűjtése és megmentése az enyészettől ezért sürgető feladat („Ma a' Székel még nagy mértékben hiv Lófejű Nyelvéhez, de a' Kún többé alig ha Palócz. Az uralkodásra kapott írői nyelv lassanként elfogja egészen nyomni az ezredes régi Kún vagy is Palócz Dialectust, melly a' Magyar Nyelv tudományos megértetésére elkerülhetetlenül szükséges”).¹⁴

Magyar irodalomtörténetében azt bizonyítja Horvát István, hogy a magyar nyelvnek csak két nyelvjárása volt, a magyar és a palóc: „Világosan kitetszik tehát, hogy a magyar nyelvnek két dialektusa volt: a magyar és a palócz, de mert a Magyarok észrevették, hogy a deák nyelvnek voltaképpen dialektusa nincsen, sohasem gondoltak arra, hogy a magyar nyelvnek is lehessen, azért azokat, akik a Mátra és Nyitra völgyében, a Balogh völgyében, a Rába-közben, Vas és Baranya vármegyékben, meg az ország többi részeiben laknak és a palócz nyelvet beszélik: kicsúfolták és azt mondták róluk, hogy neveltségesen beszélnek.”¹⁵ Ezt a felfogást 'pánpalócnak' szeretném nevezni, hisz ilyenformán minden, a normától eltérő dialektus palócnak minősült. Innen érthető tehát, hogy Horvát István két hivatkozott szerzője közül az egyik Pálóczi Horváth, aki a göcsejiekéről, a másik Szeder, aki a nógrádiakról értekezett: „Lassan-lassan a palócz nyelvről is jelennek meg munkák, példának okáért a göcsejiről Pálóczi Horváth Ádám, a nógrád- és baranyavármegyei palóczokról pedig Szeder Fábíán János írt.”¹⁶

Horvát eredményeit Toldy Ferenc átveszi, és beépíti nagy irodalomtörténeti szintézisébe. A pánpalóc felfogás jegyében palócnak minősíti a csángó, székely nyelvjárást éppúgy, mint a göcsejt, azzal a hangsúllyal persze, hogy ez a legősibb magyar nyelv és népcsoport: „Ezekhez [értsd: a kazar, jász stb. nyelvekhez] képest a palóc dialectus, mely régi épségében leginkább a Gömör, Borsod, Nógrád és Hevesmegyék összeszögellő hegyes vidékein maradt fen, hol előkelőleg palócnak neveztetik s határozottabban közép palócnak hívathatik, a nevezett törzsökök különbsége szerint mai nap is több ágakra oszlik, amelyenek az éjszaki vagy is barkó Gömörben; a déli palóc vagy göcsei Szalában s részint Somogyban és Veszprémben is; a duna drávai palóc Baranyában s az ormányságban a Dráva mellett, a csángó Moldvában; a székely Erdélyben; végre a jász-kun,

¹⁰Szeder Fábíán dolgozatai új lenyomatban: *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. Vál., szerk. PALÁDI-KOVÁCS Attila. Bp. 1985. (= A magyar néprajz klasszikusai) 130–146.; megjegyzendő, hogy Szeder a bevezetőben szintén a neveltségességet igyekszik lefosztani a palócokról: „Ismereteni, nem pedig kinevetetni akartam ezen becsületen földinket, és a józan Olvasónak eszébe se juthat csúfot írni valakiből azért, hogy másutt lett a világra és honi szokásait akármilyenek legyenek azok — követi; sem a derék palóc nem nehezelt, midőn róla mások tudományos célból tudakozódnak.” (Uo. 130–131.)

¹¹Dr. RÉCSEY Viktor, *i. m.* 471–472.

¹²HORVÁT István, *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből*. Pest, 1825. 7.

¹³HORVÁT István, *i. m.* (Rajzolatok...) 45–46.

¹⁴HORVÁT István, *i. m.* (Rajzolatok...) 45.

¹⁵HORVÁT István, *Magyar irodalomtörténete*. Bp. é. n. (= Magyar irodalmi ritkaságok. Szerk. VAJTHÓ László XXVIII. szám) 48–50.

¹⁶HORVÁT István, *i. m.* (Magyar...) 48–50.

de a mely a XVII. század óta nagy részben elváltozott. Alig hibázunk, ha e palóc nyelvjárásban keressük a közönségesen elveszetteknek tartott hun vagy kun nyelvet...¹⁷

S ezen a nyomon érkezünk vissza Lisznyaihoz, hiszen a *Palóc dalok* ugyanabban az évben jelenik meg, mint Toldy munkája.

Lisznai területileg sokkal jobban körülhatárolt népcsoportban gondolkodik, noha nem kísérel meg pontosan rögzíteni, mit ért palócon. Ám a versekben elszórt helymegjelölésekből egyértelmű, hogy leginkább Nógrád, kisebb részben Heves vármegyére gondol. Költeményeit nem látja el címmel, hanem számozza: ezzel, akárcsak a címadással, első kötetének, a *Tavaszi daloknak* a hagyományát folytatja.¹⁸ A versek alapvetően nem a nyelvjárás fonetikai állapotát kísérik megragadni: ebben különbözik Lisznai a szakirodalom által gyakran emlegetett Petőfi-vers (*Hírös város az aafödön Kecskemét...*) törekvésétől. Nála ugyanis igen ritka a következetesen, egy egész versen végigvitt nyelvjárásiaság, míg Petőfi egy kísérlet erejéig erre tett sikeres próbát. A *Palóc dalokban* megjelenő szemlélet szerint a palócság sokkal inkább egy sajátos szokásrendet kialakító népcsoport — s ami még fontosabb, egy sajátos mitikus hitvilág letéteményese. Lisznai számára az ősi állapotot már ez jelenti, nem a nyelvjárás. Ugyanakkor egyfolytában azt érzékelteti a versekben, hogy a palócoknál minden rendkívül erős (katolikus) vallásossággal szövődik össze. Erre példa az egyik vershez fűzött lábjegyzet: „Jellemzetes eszme a palóc erős vallásosságáról, ki ha jól esik neki valami, vagy kedveszerinti helyen van, azt mondja, olyan jó mintha templomban volna. Olyan jó mint a templom, mint az imádság.”¹⁹

Ez volt az oka, hogy Ipolyi Arnold a Magyar Mythológiában a *Palóc dalokat* forrásul használhatta; meg kell azonban jegyeznem: egyáltalán nem kritikátlanul. Perdöntő adatként soha nem idézte Lisznyait, sőt többször utalt arra is, hogy nagyon hiányoznak a forrásmegjelölések a kötetből: „Nem különben voltam még egy pár hason nyomot tartalmazó igyekezetekre nézve, minő például *Lisznyaitól Palóc dalok* (más. kiad.) Pest, 1852, hol néhány igen becses regei st. nyom mutatkozott. Mennyire nyerne ez nem csak szépirodalmi, de tudományos becsében is, ha az eredeti alapot kijelölve bírnók.”²⁰

Egyébként éppen a metafizikus mozzanat volt az, amelyet Lisznai elmarasztalásához fontos érvként használt fel Erdélyi János — az az Erdélyi, akinek Lisznai ezt a könyvét „kézzsoritásul” ajánlotta.²¹

Lisznai a szokásrendet és a hitvilágot mint etikát alakító tényezőt is kiemelte: a vendégszeretetet, a természetes viselkedést — s ide sorolható a féktelen mulatás éppúgy, akár az igazi szerelem — palóc népkarakterológiaként mutatja be számos versben. A népcsoport történeti tudatát a Mátyás-kultuszt továbbszövő mondáival jelzi, sőt Mátyás korát összekombinálja Toldi Miklóssal is, noha már túl vagyunk Arany *Toldiján*, amely egészen más történeti korszakot jelöl.

Lisznai sikerét az jelzi, hogy 1852-ben megjelent a *Palóc dalok* második, bővített kiadása is, sőt 1858-ban új kötetét *Uj palóc dalok* címen adja ki, pedig itt a verseknek csak kb. a fele folytatja a megkezdett irányt. 1859-ben a második kiadást is megéri az *Uj palóc dalok*. Más alkalommal kívánok szólni a kötetek és Lisznai kritikai megféléseről, most csak arra hívom fel a figyelmet, hogyan hullt ki Lisznai teljesen a tudományosan számba veendő források közül.

Ipolyi még támaszkodott rá, akárcsak Tompa Mihály regéire, de Gyulai Pál már 1855-ben föltette a kérdést: „Nem kell-e sajnálnunk az oly népi kutatókat, kik aztán tájköltőink adatai után indulnak el, mint például Ipolyi Arnoldot magyar mythológiájában több helyett?”²² Arany János 1861-ben egy népmese-gyűjteményről írt kritikájában szintén elhelyez egy olyan megrovó megállapítást, ami Ipolyira vonatkozhat: „Hogy izlik

¹⁷TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története* I. kötet. Pest, 1851. 21.; Horvát István Toldyra kifejtett hatásáról megemlékezik: WEBER Antal, *Toldy Ferenc*. Bp. 1986. (= A múlt magyar tudósai) 10–11.

¹⁸LISZNYAI Kálmán, *Tavaszi dalok*. Pesten, 1847.

¹⁹LISZNYAI Kálmán: *Palóc dalok*, Pesten, 1851. 88.

²⁰IPOLYI Arnold, *Magyar Mythologia*, Pest, 1854. (hasonmás kiadás: Bp. 1987.) XXVI.; más helyütt a később még emlegetett Toldi-mondájáról: „...hasonlóan a Lisznai által (palóc dalok 164) róla közölt palóc rege, — feltéve ismét, hogy az eredeti, népies és nem csupán költött.” (Uo. 173.)

²¹ERDÉLYI János, *A magyar lyra a forradalom után 1863-ig I. A magyar lyra*, 1859. In E. J.: *Tanulmányok*. Bp. 1890. 5–181. (különösen: 30–31.); a *Palóc dalok* ajánlása: „Erdélyi János és Füredi Mihálynak, mint a népdalok hőseinek kézzsoritásul.”

²²GYULAI Pál, *Szépirodalmi Szemle*. In Gy. P.: *Kritikai dolgozatok 1854–1861*. Bp. 1908. 69–240. (az idézet: 183–184.)

népmesében? Pedig gyűjtök, ha belé melegszik, lapokat ír *hujus farinae*, azt gondolva, hogy most csinál egyszer szép dolgot! Majd előáll aztán valaki, s abstrahál az ilyesekből mythológiát, mikép Liszayai barátunk phantasztikus ötleteivel megtörtént.²³ Itt még legalább cáfolandónak érezték Liszayai eszméit, s nemcsak Erdélyi és Arany, hanem Salamon Ferenc és mások is.²⁴ Ám az 1865-ben megjelent *Palóc népköltemények* című kötetben²⁵ a gyűjtő és kiadó Pap Gyula Liszayainak a nevét sem írja le, pedig csak két évvel vagyunk halála után. Amire viszont Pap hosszan hivatkozik, az Toldy Ferenc irodalomtörténete és pánpalóc felfogása, noha Pap már az első mondatában leszögezi a helymegjelölést: „Nógrádból a palócföldről egy csomó vadvirágot vesz e könyvben a t. közönség.”²⁶

Sajátos helyzethez jutottunk tehát: a népköltészet szakszerű felgyűjtésének időszakában kihullik ugyan egy, a romantikus őstörténeti koncepcióból táplálkozó, költészetnek is jelentéktelen életmű a tudományos érvek közül, sértetlenül megmarad viszont — egyelőre — az eszmei háttér. Tekintélyérv marad, s az anyag számbavétele nem kapcsolódik össze az elvek revíziójával.

Szilágyi Márton

Helyreigazítás

Az ITK 1987—88. évi 5—6. számában (635—641. l.) közölt „Az ember tragédiája újabb kiadásairól” című cikkbe — szerzője Horváth Károly — sajnálatos tévedés került. A Tragédia Szabó József-féle kiadását ugyanis, amely kilenc helyen visszaváltoztatta a végleges szöveget a kéziratira — nem a bukaresti Kritérium kiadása követte, Páskándi Géza utószavával, hanem a kolozsvári Dacia kiadó 1981-es kiadása, melyhez Kántor Lajos írt előszót. Egyébként a Szabó József-féle szöveget követte a Diákkönyvtár sorozata és a pozsonyi Madách könyvkiadó is. A tévedésért elnézést kér a bűfálat szerzője.

H. K.

²³ Arany János összes művei. Szerk. KERESZTURY Dezső. XI. kötet. Bp. 1968. 326—342. (az idézet: 333.)

²⁴ Erre l.: SALAMON Ferenc, *Madarak pajtása*. 1856. In S. F.: *Irodalmi tanulmányok* II. kötet. Bp. 1889. 140—147.; valamint: GYULAI Pál, *i. m.* 182—185.

²⁵ *Palóc népköltemények*. Gyűjtötte és kiadta: PAP Gyula. Sárospatak, 1865.

²⁶ PAP Gyula, *i. m.* V.